

Mirko Pak*

REGIONALNA STRUKTURA OBJEKTOV OSKRBE V SR SLOVENIJI

1. Uvod

Oskrba sodi po svoji namembnosti v sam ožji vrh osnovnih funkcij človeškega življenja. Glede na to je ta funkcija tudi prostorsko med najbolj razširjenimi. Osnovna in neposredna oblika ter učinki oskrbe so njeni objekti, po namenu, strukturi in lokaciji zelo mnogovrstni. Izmed teh je prostorsko najbolj razširjena trgovina na drobno, ki je najpogostejše v neposrednem kontaktu s prebivalci in vrši tudi funkcijo centralnosti posameznih naselij in znotraj naselij samih.

Trgovina je dejavnik, kjer se srečata proizvajalec in potrošnik ali drugače povedano, kjer se konča proizvodnja in distribucija ter začne potrošnja.¹ Zato je trgovina locirana v bližini potrošnika, kjer je potrošnja največja in kjer je lokacija tudi ekonomsko upravičena. Hkrati je nujno, da trgovina pokriva vso populacijo in se zaradi tega izoblikujejo lokacije odnosno mreža trgovin v odvisnosti od števila populacije in od oddaljenosti. Prebivalstvo se v oskrbi namreč mnogo manj disperzno usmerja, kot je to pri zaposlitvi.² Zato se izoblikuje mreža osnovne oskrbe, ki v veliki meri sovпада z mrežo centralnih naselij, katerih opredelitev tako temelji v veliki meri na trgovini.³

V SR Sloveniji je bilo leta 1972 6051 trgovin, ob tem pa je imelo 20,3 % slovenskih naselij vsaj eno trgovino.

V celotnem slovenskem prostoru nastopajo v razporeditvi trgovin razlike med posameznimi območji, med posameznimi občinami ter znotraj občin. Prav občutne pa so tudi razlike v opremljenosti z objekti oskrbe med posameznimi občinskimi središči, ki so največkrat mesta. Cilj tega prispevka je predstaviti razlike v razporeditvi in strukturi trgovine v SRS ter v možnosti oskrbe prebivalstva.

Uporabljeni so bili podatki zadnjega popisa trgovin leta 1972. Ta popis nudi ob nekaterih drugih podatkih tudi možno opredelitev vsake trgovine (prodajalne) ter naselje in občino v kateri je ta prodajna.

* Dr., izr. univ. prof., PZE za geografijo, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, glej izvleček na koncu zbornika.

¹ Brain J. L. Berry: *Geography of Market Centres and Retail Distribution*. Prentice-Hall 1967, str. 2

² Ulrich Müller — Jochen Neidhardt: *Einkaufsort — Orientierung als Kriterium für die Bestimmung von Grossen Ordnung und Struktur kommunaler Funktionsbereiche*. Stuttgarter Geographische Studien, Band 84, Stuttgart 1972, str. 9

³ Vladimir Kokole: *Centralni kraji v SR Sloveniji*. Geografski zbornik XII, Ljubljana 1972, str. 7 — 133

Vse trgovine so uvrščene v eno od 38 panog. Za preglednejšo in smotnejšo analizo in tudi sintezo, smo zmanjšali število skupin na 11 tako, da smo sorodne panoge združevali. Teh 11 skupin je naslednjih: (v oklepaju so številke panog, ki so združene v posamezne skupine).

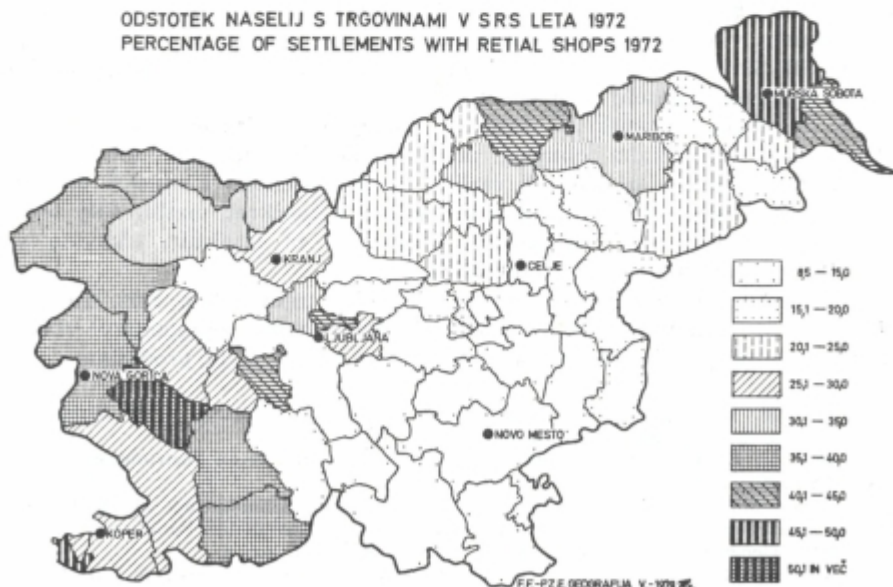
1. Trgovine z živili (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8)
2. Trgovine s tekstilom (9, 10, 11)
3. Trgovine z usnjenimi in gumijastimi predmeti (12, 13, 14)
4. Trgovine z mešanim blagom (37)
5. Trgovine s kmetijskimi stroji, železnino in električnim materialom (17, 18, 19)
6. Trgovine z motornimi vozili (15, 16)
7. Trgovine z drobnimi predmeti — fotomaterial, ure, nakit, izdelki domače obrti (20, 21, 35)
8. Trgovine s predmeti za gospodinjstvo in gospodarstvo ter za osebne potrebe (drogerije, barve, kemikalije, steklo, porcelan, keramika, pisarniški material, knjige, cvetje, plastika, semena) (22, 23, 24, 25, 30, 31, 32, 33, 34)
9. Trgovina s pohištvom (29)
10. Trgovine s kurivom in gradbenim materialom (26, 27, 28)
11. Drugo neživilsko blago in tekoča goriva (36, 38)

Za potrebe nadaljnje analize smo vseh enajst skupin združili v tri skupine glede na pogostnost oskrbovanja:

- trgovine za kratkoročno oskrbo (kurzfristigerbedarf) (1)
- trgovine za srednjeročno oskrbo (mittelfristigerbedarf) (2, 3, 4, 7, 8, 11)
- trgovine za dolgoročno oskrbo (länger-fristigerbedarf) (5, 6, 9, 10)

Tako imajo nadpovprečno gostoto trgovine ob občini Ljubljana — Center, občine Piran z 72,7 %, Lendava s 43,9 %, Murska Sobota z 48,9 %, Radlje s 44,7 %, Vrhnika 42,4 %, Jesenice 40,0 %, Ljubljana — Bežigrad 40,9 %, Ajdovščina 55,0 %, Tolmin z 38,5 % naselij s trgovino.

ODSTOTEK NASELIJ S TRGOVINAMI V SRS LETA 1972
PERCENTAGE OF SETTLEMENTS WITH RETAIL SHOPS 1972

Med občinami z najvišjim deležem naselij s trgovino je kar polovica perifernih, od večjih središč močno odmaknjenih in na spodnji meji razvitosti. Osnovna oskrba je v teh naseljih gosta, povsem drugačna pa je gostota trgovin drugih panog. Že preskrba z mesom se skrči na eno četrtno naselij s trgovino.

Občine z najnižjim deležem naselij s trgovinami so Črnomelj 7,4 %, Grosuplje in Hrastnik po 10 %, Kočevje 9 %, Krško 11,4 %, Laško 12,2 %, Litija 10,1 %, Metlika 8,5 %, Novo mesto 8,8 %, Sevnica 11,1 %, Šentjur 9,8 %, Trebnje 7,8 %. Razen občine Novo mesto, ki ima z 354 največ naselij med vsemi slovenskimi občinami, so vse druge periferne in gospodarsko manj razvite občine.

Še nekoliko bolj podrobno opredelitev gostote trgovin v odnosu do števila naselij daje primerjava števila vseh naselij z naselji s trgovinami. Povprečno pride po vsej Sloveniji 4,9 % naselij na eno naselje s trgovino. Pod tem povprečkom, kar pomeni več trgovin, oziroma bolj razvito trgovsko omrežje je 53,4 % naselji, kar je enak odstotek kot pri prejšnji analizi. Najmanj naselij na eno naselje s trgovino pride v Ajdovščini 1,8 in v Piranu z 1,4, nato pa še v Lendavi 2,3, v Murski Soboti 2,1, Radljah 2,2 in v Vrhniki 2,4.

Medtem, ko so trgovine za vsakodnevno oskrbo še dokaj gosto razporejene po vsej Sloveniji, je trgovin za srednjeročno in še zlasti za dolgoročno oskrbo veliko manj, komaj 6,7 % vseh naselij, oziroma vsako 15 naselje ima takšno trgovino. Od naselij s trgovinami pa jih ima več kot samo trgovine z živili 32,8 % ali vsako 3. naselje. Ob tem pa je več trgovin za srednje in dolgoročno oskrbo predvsem v občinskih središčih in še v nekaj večjih urbanih središčih. Tako je v slovenskem prostoru izrazita koncentracija središč z večjim številom trgovin različnih panog v nekaj območjih, v Ljubljanski kotlini, v okolici Celja in Maribora ter ob obali. Manjše koncentracije predstavljajo še večja občinska središča Novo Mesto, Nova Gorica, Ravne, Sl. Gradec, Dravograd. Drugod so takšna izolirana manjša središča le občinska središča okoli katerih so obsežna prazna območja.

Glede na razlike v velikosti centralnih naselij so seveda tudi razlike v zastopanosti panog trgovine v posameznih naseljih. Predvsem imajo trgovine vseh panog večja središča, predvsem specializirane trgovine, ki služijo le določenemu številu potrošnikov s širšega območja. To so med drugim tudi panoge, ki so pripeljale do prostorsko najbolj obsežnega prepletanja vplivnih območij.⁴ Odnos trgovine za kratkoročno oskrbo do trgovine za srednjeročno in dolgoročno oskrbo je podoben v vseh občinskih središčih in se giblje okrog 50 % in nekaj več, torej je v vseh občinah prav v občinskem središču najmanjši. V vseh ostalih centralnih naseljih slovenskih občin pa je odstotek trgovin za kratkoročno oskrbo višji, je praviloma nad 60 % in doseže tudi več kot 80 %. Čim manjše je naselje, tem višji je odstotek trgovin z živili.

Razlike v strukturi trgovin po panogah glede na velikost središč se da dokaj dobro predstaviti, če uvrstimo naselja s trgovinami v velikostne razrede kot jih je uporabil Vrišer⁵, jih nekoliko modificiramo in dopolnimo do manjše velikosti.

⁴ Igor Vrišer: Mesta in urbano omrežje v SR Sloveniji. Geografski zbornik XIV., Ljubljana 1974, str. 179—335

⁵ Igor Vrišer: Mesta in urbano omrežje v . . . , str. 254

Panoge oskrbe glede na velikost naselij.

Naselje po števil. prebi- valstva	Število in odstotek trgovin					
	kratkoroč. oskrbe		srednjeroč. oskrbe		dolgoroč. oskrbe	
	št.	%	št.	%	št.	%
1. Ljubljana, Maribor	687	55,4	439	35,4	115	9,2
2. Celje, Kranj	153	47,5	132	41,0	37	11,5
3. 10.000 — 19.000	244	55,6	149	33,9	46	10,5
4. 5.000 — 9.999	320	51,3	230	36,8	74	11,9
5. 3.000 — 4.999	330	51,2	239	37,1	75	11,7
6. 2.000 — 2.999	237	53,6	143	32,4	62	14,0
7. 1.500 — 1.999	143	61,6	65	28,0	24	10,4
8. 1.000 — 1.499	188	61,2	93	30,3	26	8,5
9. 500 — 999	475	77,9	106	17,4	29	4,7
10. 200 — 499	647	80,4	118	14,6	40	5,0
11. 0 — 199	320	83,1	53	13,8	12	3,1

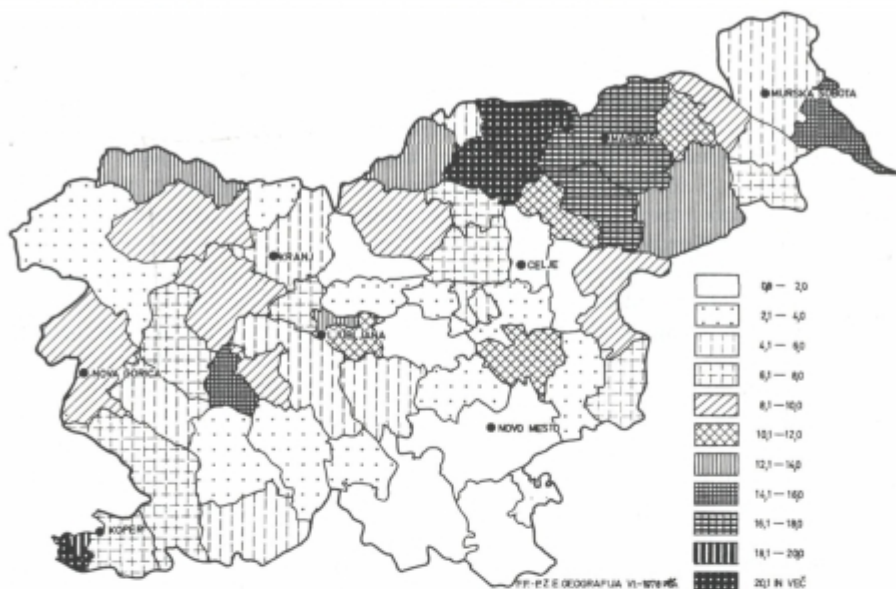
Poprečna struktura za vsa naselja skupaj je 61,9 % trgovin za kratkoročno, 29,2 % za srednjeročno in 8,9 % za dolgoročno oskrbo. Daleč pod poprečkom je odstotek trgovin za kratkoročno oskrbo v vseh skupinah naselij z več kot 2.000 prebivalci. Med njimi izstopata samo Ljubljana in Maribor z relativno visokim odstotkom 55,4 %, ki gre že na račun visoke specializacije v panogi trgovin z živili (prodajne kave, čokolade, pijač, sadja itd.). V Celju in Kranju je takšne specializacije občutno manj, trgovske panoge za srednjeročno in dolgoročno oskrbo pa so tako razvite, da tovrstne trgovine prevladujejo.

V vseh manjših naseljih je oskrba z živili na prvem mestu. Ta funkcija še naraste pri naseljih z 1000 — 2000 prebivalci, ko gre sicer za več kot centralne vasi, za lokalna središča, oziroma centre II. stopnje.*

Nekoliko drugačna so razmerja pri objektih srednjeročne oskrbe, za katere je skupen delež 29,2 %. Tukaj imajo nadpoprečen delež naselja z več kot 2000 prebivalci. Med temi imata kar 41 % objektov srednjeročne oskrbe Celje in Kranj. Vse ostale skupine naselij imajo približno enak delež trgovin srednjeročne oskrbe, kamor sicer sodi zelo širok spekter panog prodajaln. Zopet imajo centri II. stopnje z 1000 — 2000 prebivalci odstotek podoben poprečku za vso republiko.

Delež trgovin za dolgoročno oskrbo je bil leta 1972 v SRS 8,9 %. Nad tem poprečkom so vse skupine naselij z več kot 1500 prebivalci, čeprav gre pri posameznih naseljih seveda za precejšnje razlike. Pri naseljih z 1500 — 2900 prebivalci pride na eno naselje s trgovino 0,9, pri naseljih z 1000 — 1500 prebivalci 0,5, pri naseljih z 500 — 1000 prebivalci le 0,1, pri naseljih z 200 — 500 prebivalci le 0,07 trgovine in pri naseljih z 0 — 100 prebivalci le 0,04 trgovine dolgoročne oskrbe.

* Vladimir Kokole: Centralni kraji v SR Sloveniji, o.c. str 30

Analiza vseh trgovin v odnosu do prebivalstva je dala gostoto 284,1 prebivalcev na eno trgovino. Najnižja gostota je v občinah Piran, Tolmin, Sežana in Ljubljana-Center. To je posledica trgovske mreže v Ljubljana-Center in Piran, ki ni namenjena samo zadovoljevanju potreb domačega prebivalstva. Na drugi strani sta pa občini Sežana in Tolmin s skromnim številom prebivalstva, a z razvito trgovino v središčih, kjer se oskrbuje tudi prebivalstvo iz Italije. V drugo kategorijo sodijo občine z 181 — 220 prebivalcev na eno trgovino, Jesenice, Nova Gorica, Koper, Postojna. Te občine v zah. Sloveniji imajo v centrih močno razvito trgovino, ki zadovoljuje tudi prebivalstvo iz Italije. Takšen značaj ima torej oskrba v občinah ob naši zahodni meji. Tudi naslednja skupina ima še nadpovprečno trgovsko mrežo. Sem sodijo občine Radovljica, Tržič, Škofja Loka, Kranj, Mozirje, Ravne, Slov. Gradec, Dravograd, Radlje, Maribor, Sl. Bistrica, Šmarje, Brežice, Trbovlje, Trebnje, Ribnica, Cerknica, Ilirska Bistrica, Ajdovščina, Logatec in Izola. To je zelo heterogena struktura, ki je iz različnih razlogov v isti skupini. Periferne občine sodijo sem zaradi majhnega števila prebivalstva, razvite občine pa zaradi nadpovprečno razvite trgovine.

Nadpovprečno število prebivalcev na eno trgovino imajo občine s precejšno gostoto prebivalstva ter občine, ki imajo trgovino zelo slabo razvito. V skupino 381—430 prebivalcev na eno trgovino sodijo izmed prvih občine Murska Sobota, Žalec in Lj.-Šiška, izmed drugih pa Novo mesto, Sevnica, in Lenart. V skupino z največ prebivalci na eno trgovino pa sodijo Ljubljana Moste in Vič, ter Šentjur, ki doseže največ 891,8 ljudi na eno trgovino.

Trgovine z živili, ki predstavljajo prvo skupino panog trgovin in ki so praktično v vsakem naselju s trgovino, kažejo model premika slabše razvitosti proti vzhodu. Poprečno število ljudi na 1 trgovino je 459,2. Pod

poprečkom je okoli 50 % občin z najbolj ugodno strukturo v istih občinah kot poprej, Lj. Center, Piran, Tolmin in Sežana. Zaradi značaja prekomerne oskrbe so v zahodnih obmejnih občinah še posebej številne trgovine z živili. V drugo skupino s prav tako ugodno strukturo in podpoprečno gostoto sodijo še občine Jesenice, Tržič, Radovljica, Nova Gorica, Ajdovščina, Postojna, Cerknica, Koper in Radlje. Predvsem gre za občine z manjšimi naselji, ki so deloma tudi po številu prebivalstva skromne. Na doslej našete občine mejijo občine z nekaj nadpoprečno gostoto. Šele proti vzhodu je v občinah gostota nadpoprečna, saj ima kar 9 občin zelo neugodno gostoto, to so Lj. - Vič, Moste, Žalec, Velenje, Šentjur, Sevnica, Ptuj, Lenart in Konjice. Tukaj gre predvsem za manj razvita območja in za območja močne koncentracije prebivalstva. Če dodamo tem še eno skupino nižje gostote v katere sodijo občine Murska Sobota, Lendava, Ormož, Sl. Bistrica, Sl. Gradec, Celje in Novo Mesto dobimo skoraj sklenjeno območje največjega števila prebivalcev na eno trgovino, od Vranskega do vključno Prekmurja. Nobena druga skupina panog se ne polarizira tako močno kot so to trgovine z živili.

Trgovine s tekstilom, ki sodijo v drugo skupino, kažejo povsem drugačno razporeditev po občinah glede na število prebivalstva na eno trgovino. Popreček za SRS je 3738 ljudi na eno trgovino, podpoprečno gostoto pa ima komaj slabih 40 % občin, ki v glavnem ne ležijo ob slovenskem gospodarskem križu in so nekatere celo periferne. Najmanj ljudi na 1 trgovino pride v občinah Kranj, Kamnik, Ribnica, Metlika, Litija, Trbovlje, Celje, Ravne, Slovenj Gradec, Dravograd, Radlje in Lj. - Center. Razen pri Lj. - Center, Celju, Kranju, Kamniku in Trbovljah gre povsod drugod za občine z manjšim številom prebivalstva, ki se oskrbuje s tekstilnimi izdelki v svojih občinskih središčih. Na drugi strani pa pride kar 8000 ljudi na 1 trgovino s tekstilom v občinah G. Radgona, Šentjur, Novo mesto, Lj. Vič, Šiška, Bežigrad, Moste in Domžale.

To je dejansko neugodna gostota, saj bi to pomenilo, da ima naprimer Ptuj sam komaj več kot eno trgovino s tekstilnimi predmeti. Jasno je, da gre tukaj za občino z velikim številom prebivalstva in z minimalnim številom lokalnih središč, ki bi imela več kot trgovino z živili.

Med trgovinami za dolgoročno oskrbo je najbolj značilna opremljenost s trgovinami s pohištvom, pri katerih pride kar 20.319 prebivalcev na eno trgovino v SR Sloveniji leta 1972. Kar 12 občin sploh ni imelo tovrstne trgovine (Ljutomer, Konjice, Šentjur, Šmarje, Hrastnik, Zagorje, Tržič, Cerknica, Logatec, Trebnje, Črnomelj in Metlika). Med njimi so predvsem periferne občine z manjšimi občinskimi središči, v katerih tudi ni, ali pa so zelo redke druge trgovine dolgoročne oskrbe. Podobno je v teh občinah stanje trgovin 7. in 8. skupine panog, ko gre za specialne predmete. Poleg naštetih občin pa je visoka gostota prebivalstva s 35.000 ljudi na eno trgovino s pohištvom v občini Murska Sobota, Novo Mesto, Lj. - Vič, Ljubljana - Moste. Pri prvih dveh občinah gre za izredno visoko število prebivalstva, pri ljubljanskih občinah pa za oskrbo v mestnem središču. Gostota trgovin za dolgoročno in srednjeročno oskrbo glede na število prebivalstva je v celoti odvisna od števila prebivalstva in od razdalje do velikih centrov.

Tudi v primeru razvrstitve gostote prebivalstva na eno trgovino po Ilesičevih ekonomskogeografskih regijah, se izluščita dva aspekta; visoka gostota v manj razvitih, gosto poseljenih območjih in v močno razvitih

območjih koncentracije prebivalstva, kar pomeni podpovprečno razvito omrežje trgovine; na drugi strani pa nizko gostoto v območjih najmanjše zgoščitve prebivalstva, ki je lahko kombinirano z razvito mrežo objektov oskrbe, kar pomeni nadpovprečno ugodno trgovsko mrežo.⁷ Ob poprečni gostoti 284,1 prebivalcev na eno trgovino, je v posameznih regijah gostota sledeča: Zgornje Podravje 236,5, Spodnje Podravje 317,4, submezoregija Spodnjega Podravja 351,3, Pomurska mezoregija 363,5, osrednja Savinjska mezoregija 366,3, Šaleška mezoregija 358,3, Soteljska submezoregija 322,2, Jeseniško-Blejska mezoregija 195,6, Kranjska mezoregija 256,8, Ljubljanska mezoregija 320,9, Notranjske gozdne submezoregije 212,9, Dolenjske gozdne submezoregije 277,9, Trboveljska mezoregija 276,5, Krško-brežiška mezoregija 351,2, Vzhodno Dolenjska mezoregija 345,0, Belokranjska mezoregija 131,9, mezoregija Zgornjega Posočja 170, mezoregija Spodnjega Posočja 219,3, Koprška mezoregija 196,3, Ilirsko Bistriška mezoregija 26,2.

Mirko Pak

REGIONAL STRUCTURE OF MARKET SUPPLY IN THE S. R. SLOVENIA

In 1972, the SR Slovenia had 6051 retail shops and 20,3 % of Slovene centres had a least one retail shop each. However, in regional retail distribution there are great differences among individual areas and communes, as well as within them, in the distribution, structure and quality of retail sale. In order to assess these differences and the different possibilities of market supply on the part of the population, all of the 38 groups of retail shops have been classified first into eleven groups and then into three groups of retail shops; those of short-term, medium-term and long term market supply.

Within these groups, the following has been analysed: the distribution of one-shop centres; the distribution of centres in relation to retail distribution; retail distribution and the structure of retail shops with reference to the distance from communal centres per 2 km zones, as well as its dependence on the size of the communal centres; and the regional structure and retail distribution with reference to the population.

The fundamental conclusions based on the above mentioned parametre are as follows:

Half of the communes with the highest degree of retail distribution are peripheral, remote from the central development framework of Slovenia and from larger centres, and at the bottom level of development. The distribution of short-term retail shops is sufficient, while the network of medium-term and long-term retail shops is highly insufficient. Only one quarter of market centres have a butcher's shop. At the same time, the lowest distribution is to be found in the least developed som-

⁷ Svetozar Ilešić: Problemi geografske rajonizacije ob primeru Slovenije, Geografski vestnik XXIX—XXX, Ljubljana 1958, S. 83—132.

munes. The correlation has shown great dependence of retail distribution upon the height of the national income.

Even sparser is the medium-term retail network: only 6,7 % of centres have such retail shops. The majority of shops are concentrated in 60 communal centres that have 59,3 % of all retail shops, 50,2 % of all retail shops of provisions, and 76,5 % of all medium-term and long-term retail shops. Such concentration is due to the fact that in almost every commune there is only one developed centre with better conditions than the surrounding areas for the structure of retail sale the size of shops, higher quality supply and a bigger number of sales employees.

Neither are non-urban areas evenly furnished with retail shops. The reasons for this are to be found in the uneven distribution and the size of centres, and in the fact that retail network is, as a rule, less developed on the periphery of the communes. At an average distance of 28 km from communal centres to communal boundaries, retail distribution remains even to the distance of 12 km, while further on it decreases rapidly. This shows that peripheral communal areas have a rather badly developed retail network. If, besides, they are less accessible from communal centres, they appear as areas with poor short-term supply and even poorer medium-term and long-term supply.

Noticeable differences, however, emerge also in gravitation areas of differently big centres. In general, the gravitation areas of big centres have a better developed retail network than those of smaller centres. Secondary surplus appears at the distance of 10 to 12 km from the centres, while retail distribution strongly decreases at the distance of more than 14 km from the centres.

In centres of various size there are big differences in the structure of retail shops themselves. On the whole, there are 61,9 % of short-term retail shops, 29,2 % of medium-term ones and 8,9 % of long-term ones. The percentage of short-term retail shops is low under the average in all the centres of more than 2000 inhabitants; owing to the high specialization of retail shops of provisions in the two biggest towns, Ljubljana and Maribor, the percentage of such shops is higher there. The percentage of retail shops of provision strongly increases in market centres of less than 1000 inhabitants and exceeds 80 % in even smaller centres. The relation changes to the contrary with medium-term and long-term retail shops: the decrease in their distribution is hardly noticeable down to the limit of centres of less than 2000 inhabitants, which points to bad retail distribution in bigger centres rather than to a sufficient network in smaller ones.

The distribution of the population per one retail shop in Slovenia is 284,1, depending on the number of inhabitants and the number of retail shops. Therefore, low distribution does not always mean a well developed retail network especially not so because bigger centres perform the function of market supply for more communes together, while complex macroregional units, like Ljubljana, do the same for the whole of Slovenia. Furthermore, the development of retail network is stimulated by Slovenia's border site: of major importance in this respect in the Yugoslav-Italian border.